

UOT 82

**ABAY DAĞLININ «ALBAY» PYESİNİN
İDEYA-BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

ABİD TAHİRLİ

Azərbaycan MEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
habidtahirli@gmail.com

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən Abay Dağlı 1975-ci ildə İstanbulda Kıbrıs hərəkətindən, onun qəhrəmanlarından bəhs edən «Albay» pyesini (əsrin tam adı «Ana və Yavru yurdlarımızın öz oğlu- yenilməz oğlu- Albay»dır) nəşr etdirmişdir. Məqalədə pyesin ideya-bədii xüsusiyyətləri təhlil olunur, dəyərləndirilir, aktuallığı əsaslandırılır. Təhlillər aşağıdakı elmi-nəzəri qənaətlərə gəlməyə əsas verir:

- Kipr problemi həll olunmadığından, Şimali Kipr Türk Respublikası üçün təhlükə qaldığından, pyes bu gün də aktualdır;

- əsər ədalətin gec-tez zəfər çalacağı, zülmün, zalımın qəhr olacağı fikrini bir daha təsdiqləyir;

- pyes Vətən, yurd sevgisini təbliğ, təlqin, böyük amallar uğrunda qəhrəmanlığı tərənnüm etmək, eyni zamanda, köhnə, çürümüş adət-ənənələri tənqid etmək baxımından əhəmiyyətlidir;

- əsər Azərbaycan mühacirlərinin özlərinə ikinci Vətən hesab etdikləri Türkiyənin ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatında fəal iştirakını bir daha təsdiqləyir;

- «Albay» pyesi mühacirət irsini, o cümlədən Abay Dağlı yaradıcılığını daha geniş tədqiq etmək nöqtəyi-nəzərindən dəyərli mənbələrdəndir.

Açar sözlər: Mühacirət ədəbiyyatı, dramaturgiya, Abay Dağlı, «Albay» pyesi, Kıbrıs hərəkəti.

Tarixi, milli, mədəni-mənəvi bağların, yaxınlığın nəticəsidir ki, istər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra sovet rejiminin təqibindən xilas olmaq istəyən soydaşlarımızın, istərsə də İkinci Dünya Müharibəsi bitdikdən sonra sərhədin o tayında qalan həmvətənlərimizin böyük əksəriyyəti Türkiyəni özlərinə ikinci Vətən seçmiş və qardaş ölkədə məskunlaşmışlar. Daim Azərbaycan həsrəti ilə yaşayan qərblər onlara məhəbbətlə qucağını açan Türkiyəni doğma ocaq qədər sevmiş və ona sədaqətlə xidmət etmişlər: sevincinə şərik, kədərinə ortaq olmuşlar. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan mühacirət ədəbi irsində Türkiyənin zəngin tarixindən, şanlı türk əsgərinin zəfərlərindən bəhs edən kifayət qədər nümunələr vardır. İstiqlal mücahidlərinin bu mövzularda müraciəti təbiidir. Qardaş xalqın dillərdə dastan olan azadlıq duyğusu,

bayraq, Vətən, millət sevgisi mühacirlərimizin iftixar və ilham mənbəyi olmuşdur. Dünya hərbi tarixinin qızıl səhifələrindən sayılan Çanaqqala savaşına, Bakının erməni-bolşevik quldurlarından azad olunmasına, Cənubi Koreyadakı qəhrəmanlıq dastanına, Kıbrıs hərəkətinə həsr olunmuş bədii-publisistik nümunələr bir tərəfdən Türkiyəyə məhəbbətin izharı, digər tərəfdən də bolşevizm və sovet rejimi əsarətində inildəyən Vətənimiz Azərbaycanın istiqlalı uğrunda ideoloji mücadilə üsuludur.

Yunan-rum zülmünə, qətləməyə məruz qalan, öz milli varlığını qorumağa çalışan, istiqlalı uğrunda çarpışan Kıbrıs türklərinin taleyi Azərbaycanlı mühacirlərini də daim düşündürmüş, narahat etmişdir. 1950-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində Kıbrıs özünü müstəqil dövlət elan etdikdən sonra adada yaşayan türklər xüsusilə zorakılığa məruz qalırdı. Hələ o zaman imzasına arasına Azərbaycan Kültür Dərnəyinin orqanı (Ankara) «Azərbaycan» jurnalında rast gəldiyimiz Abdulla Aslantürk uzaqgörənliklə od püskürür, ucadan hayqırırdı:

Ey Kıbrıslı arkadaş! Gəlir, yaxındır o gün,
Sənə mütləq doğacaq Anadoludan bir gün.
Bayrağımın altında Kıbrıs yapacaq bir gün
Tarix qanımla yazsın: Kıbrıs türkün gözüdür.
Göydə uçan durnadan yalnız sənsən sorağım,
İlk hərəkət əmrində Lefkoşedir durağım.

Şair daha sonra «ölsəm, gözüm qapanmaz, sənə qovuşsam» deyir və «sənin kimi bizlərdən ayrılmış bir kaç ölkə»- deyərək dərini dilə gətirir və onların da Türkiyəyə əmanət olduğunu söyləyir:

Azərbaycan, Türkiyədən əmanət türkə,
Tanrım fürsət verirsə Abdullah Aslantürkə
Anladacaq dünyaya: Kıbrıs türkün gözüdür (1, 18).

1974-cü ildə Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Kıprda başladığı və şanlı türk silahlı birləşmələrinin paytaxt Nikosiyaya daxil olması ilə nəticələnən əməliyyat mühacir qələm sahiblərini daha da ruhlandırmış, Azərbaycanın da istiqlala qovuşacağına ümidi artırmışdır. Filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent Nikpur Cabbarlı bir müddət Türkiyədə yaşayan, orada ali təhsilə yiyələnən mühacir şair Alazan Baycanın (Hacı Həsənzadə-1913-Qazax,1989-Freyburq) Kıbrıs zəfəri münasibəti ilə qələmə aldığı “Yürü” şeirini təhlil edərkən şairin və onun təmsalında mühacirlərin duyğu və düşüncələrini ustalıqla çatdırır, göstərir ki, Quzey Kıbrıs olayları A.Baycanda doğma vətəni Azərbaycanın qurtuluşuna olan inamı daha da qüvvətləndirmişdi. O, Türkiyə Cümhuriyyətindən «Azərbaycan davası»na mənəvi dəstək istəyir. Bu ərkyana istək isə, şübhəsiz ki, bütün vətənpərvər azərbaycanlıların qarşıya bəslədikləri sonsuz məhəbbətdən qaynaqlanırdı (2, 91).

Tədqiqatçı yazır: «A.Baycan öz həssas şair qəlbində yalnız vətəni Azər-

baycanın deyil, bütün əsir türk ellərinin dərđini, möhnətini gəzdirir, onların da istiqlal mücadiləsini dəstəkləyir, qurtuluşlarına ümid bəsləyirdi. Türkiyə ordusunun 1974-cü ilin iyulunda Quzey Kıbrısdakı uğurlu hərbi əməliyyatı və bu əməliyyat nəticəsində minlərlə Kıbrıs türkünün soyqırım təhlükəsindən xilas olması şairi xüsusilə ruhlandırmışdır. O, həmin günlərdə qələmə aldığı «Yürü» şeirində bu zəfərdən duyduğu sevinci ifadə edir, türk əsgərlərinin igidliyinə heyranlığını bildirirdi:

Yürü! Göz bəbəyim, türkün əsgəri,
Qaldır haqsızlığı, xoş düzən yarat.
Yürü! Alp Arslanın igid ərləri,
Xaini, zalımı o yerlərdən at.
Millət arxandadır, yürü aslanım,
Qüdrət də, ağıl da, haqq da səndədir.
Könlüm coşa gəldi, ağrını alım,
Azadlıq ümidi indi məndədir.
Unutma! Doğuda dağlar ardında
Orda da əzilən qardaşların var.
Ürək ver, ümid ver, acı onlara,
Sözün keçər sənin, adın-sanın var (2, 90-91).

Mühacir dramaturq Abay Dağlının 1975-ci ildə İstanbulda işıq üzü görən, 3 pərdə 7 şəkildən ibarət «Albay» pyesində də (əsərin tam adı «Ana və Yavru yurdlarımızın öz oğlu- yenilməzoğlu- Albay»dır) Kıbrıs olaylarından, bu hərəkətin qəhrəmanlarından albay İbrahim Qaraoğlanoğlunun şücaətindən bəhs edilir. Müəllif pyesin əvvəlində əsəri Kıbrısdə şəhid olan albay İbrahim Qaraoğlanoğlunun və bütün şəhidlərimizin əziz ruhuna ithaf etdiyini yazır...

Kitabın annotasiyasında pyesin Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərar-gahı (Genelkurmay Başkanlığı) tərəfindən gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbi-yəsi üçün əhəmiyyətli bir əsər kimi bəyənilməkdən sonra çap edildiyi və son Kıbrıs olaylarından sonra da görüldüyü kimi, milli həyəcan günlərində, tarixlə, ordu ilə ilgili səhnə əsərlərinə məktəb və təşkilatlarda böyük maraq göstərildiyi qeyd olunur... A.Dağlı əsərə yazdığı «Özət»də əsərin məzmunu və onu yazmaqda məqsədi haqda qısa məlumat verir. O, pyesin 2-ci pərdəsinin 3-cü səhnəsində yüzbaşının əsir düşmüş yunana xitabla dediyi «Dərbə dedinizsə... Dərbələr də var, Məsələ, bir Kıbrıs, bir Dumlupınar» (3, 33) beytini xülasəyə proloq kimi (3, 3) təsadüfən əlavə etməmişdir. Dramaturq bununla Türkiyə hərbi tarixində parlaq iz qoymuş, tarixə «Başkomutanlık Meydan Müharibəsi», ya da «Dumlupınar Meydan Müharibəsi» kimi düşən (Qurtuluş savaşının son mərhələsi-26 avqust 1922-ci il) və məhmətciyin şanlı süngüsü ilə yunanlar üzərində qazanılmış Dumlupınar zəfərini oxucusuna bilərəkdən xatırladır... Onun qəhrəmanı albay İbrahim Qaraoğlanoğlu da əsgərlər arasında tarixdən gələn Vətən sevgisini, Atatürk ideyalarını, İstiqlal savaşını ruhunu daim yaşatmağa çalışır, hər cür qara zehniyyətə, zərərli adət-ənənələrə qarşı çıxır. Bu cür təlim-

tərbiyənin nəticəsidir ki, bir-birinə nifrət edən qan davalı iki əsgər Kıbrısa qoşun çıxartma hərəkəti xəbərini eşidib sevinir, kin-küdurəti unudur və qardaş kimi qucaqlaşırlar...

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, pyesin məzmunu Kıbrıs olaylarından götürülmüşdür və burada albay İbrahim Qaraoğlanoğlunun və onun əsgərlərinin şücaətindən bəhs olunur. Yunanlar tərəfindən zülmə, qətliama məruz qalan Kıbrıslı türklərin xilasına can atan, tələsən əsgərlər yüksək döyüş əhval-ruhiyəsinədir, onlar «Anam məni yetişdirdi...» marşını oxuya-oxuya hər an adaya doğru «şahlanıb coşmağa, şarkı söyləyərək koşmağa» (3, 10) hazırdırlar. Albay İbrahim Qaraoğlanoğlu əsgər və çavuşlara «Ruhən bəslənersə, ərəğli ərələr, Daima sağlanır böyük zəfərlər»- deyərək onları cəhalətə, çürük adətlərin təsirindən qurtarmağa, xüsusilə qan davası kimi bəladan xilas etməyə çalışır və istəyinə nail olur. Əsgərlərin hər birinin ürəyi Kıbrıslı türklərin qatillərinə qarşı nifrətlə doludur, onlar: «Vətənə qurbanam», «Silah başında-yam, əmr bəklərəm», «Əldə silahımla önə koşaram, Dağların başından keçib aşaram, Hər zəfər qazanıb belə yaşaram» (3, 16,17) deyərək döyüşə atılırlar. Albay İbrahim Qaraoğlanoğlu isə öndə gedərək əsgərlərə nümunə göstərir, yaralılara yardım edir, düşmən gülləsinə tuş gələn şəhidin başını dizi üstə alaraq, alnından öpərək həyəcanla ona xitab edir:

Vurulub tərtemiz alnından, uzanmış yatıyor,
Bir hilal uğruna, ya Rəbb, nə günəşlər batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, əsgər!
Göydən əcdad enərək öpsə o pak alını dəyər.
Sana dar gəlməyəcək məqbəri kimlər qazsın?
«Göməlim gəl səni tarixə» desəm, sığmazsın.
Tüllənən məğribi, axşamları sarsam yarana...
Yenə bir şey yapa bildim deyəməm xatırına (3, 35).

A.Dağlıalbay İbrahim Qaraoğlanoğlunun dili ilə istiqlal şairi Məhmət Akif Ərsoyun «Çanaqqala şəhidləri» şeirindən gətirdiyi misralarla səhnəni daha təsirli edir, məntdə emosionallıq və ekspressivlik yaradır. Daha sonra dramaturq öz ifadələri ilə albay İbrahim Qaraoğlanoğlunu danışdırır:

«Ey əziz şəhid!...
Şanlı yurdum yaşadır ruhunu dünyada sənin.
Kəndi hayranın olur yurdum da, dünya da sənin» (3, 35).

Əsərin finalında albay İbrahim Qaraoğlanoğlu da şəhidlik zirvəsinə ucalır. Bu ağır itki, acı müəllifi, oxucunu, tamaşaçını sarsıtsa da, qələbəyə inamı zərrə qədər azaltmır. Albay ölüm anında da nikbindir, o, ölümü ilə də düşməne meydan oxuyur və bu hiss, duyğu hər kəsə sirayət edir. Albay irəliyə, adaya doğru axına boylanaraq deyir:

Kıyıda kızıya durmaz bu axın,
Nə qədər yaxın, nə qədər yaxın (3, 45).

Pyesin məzmunu, xarakterlər, cərəyan edən hadisələr müəllif ideyasını

yetərinə əks etdirir. Türkiyə türklərinin sevə-sevə «Yavru Vətən» adlandırdıqları Kıbrısın yunanlardan xilas tarixinə, Kıbrıs türklərinin taleyinə həsr olunmuş pyesin başlıca ideyası vətənpərvərliyin və qəhrəmanlığın təlqin və təbliğidir. Müəllif və qəhrəmanları qaniçən düşmənə- körpə, qadın və yaşlıların qatillərinə nifrət etsə də, onlar barış, əmin-amanlıq, dinc birgəyaşayış tərəfdarıdır, müəllifin təbirincə desək, əsərdə «barış qayələri də ifadə edilmişdir» (3, 3). Albay İbrahim Qaraoğlu yüzbaşı ilə söhbət edərkən sülh tərəfdarı olduğunu, düşməne də sülh təklif etməyin mümkünlüyünü dilə gətirir:

Əlbəttə, bu sözü dinlətəcəyiz,
Hətta barış şeiri söylətəcəyiz.
Savaşın səbəbi barış və kindir,
Bəzi savaşlar da barış içindir (3, 27).

Pyesin ən maraqlı və təsirli məqamlarından biri daş, qaya parçaları arasındakı meydanda qısa fasilə zamanı türk əsgər və zabidlərinin ana vətən Türkiyədən gələn məktub və qəzetləri oxuması səhnəsidir. Əsgər atasının, anasının, babasının, əmisinin, sevgilisinin yazdığı məktublar məhmətciyə və Vətənə məhəbbətin ən yüksək təəcəssümü, dəyəridir. Əsgər və zabidlər növbə ilə məktubları oxuyur.

Ata öz sevimli oğlunu pətəkdəki bala bənzədərək onu oxşayır, əzizləyir və ona Kıbrısı xilas etməyi tapşırır:

Kovanımda bal, oğlum.
Telli sazı çal, oğlum.
Yavru vatanım, deyə,
Kıbrısımı al, oğlum.

Ana, qəlbində Kıbrısdan başqa bir dərdin, kədərin olmadığını oğluna yazır və bildirir ki, Yavru Vətən üçün Qurban getməyə dəyər:

Şərbəti qoydum tasa,
Qəlbimdə yox bir tasa.
Hər kəsin qurbanı var,
Oğlum qurban Kıbrısa.

Əmi Kıbrıs hərəkətini bayram hesab edir, buna görə də çox sevinir və Türkiyədən Kıbrısa salamlar söyləyir:

Kutlu olur bayramlar,
Suyum durulub, damlar.
Ana yurdumdan sana,
Kıbrısıma salamlar.

Məhmətciyin yolunu həsrətlə gözləyən sevgilisi əmindir ki, əsgər onun və Kıbrısın eşqi ilə yaşayır:

Konuşursun, coşarsın,
İrmaq olub, daşarsın.
Sən mənimlə və bir də,
Kıbrısımlla yaşarsın (3, 38-39).

Pyesdə mücahid obrazları da diqqəti çəkir və sevgi ilə işlənmişdir. A.Dağı kimi mücahidlər də doğma yurd-yuva acısı yaşayır, Vətənin azadlığı uğrunda mücadilə aparırlar. Onların düşüncəsi, davranışı, danışığı müəllifə təiş və doğmadır. Heç kimə-qadına, qocaya, uşağa aman verməyən yunan qaillər heç nə ilə nə bolşeviklərdən, nə də faşistlərdən fərqlənir. Onlar əliyalın, siahsız insanları hədəf alır, yeni-yeni qətliamlar törədirlər (3, 22, 23). Mücaidlər, minlərlə kibrıslı türk kimi ana-atalarını itirmiş, evsiz-eşiksiz, yurdsuz- yuvasız qalmış, yetimxanalarda böyümüşlər. Bütün bunlar onları sarsıtsa da, bir gün Türkiyənin onlarını xilas edəcəklərinə inanır və ümidlərini üz mürdülər:

Dildə Ana sözü müz, Vatan sözü müz,
Hər gün üfüqlərdə qaldı gözü müz.
Coşan dalğalarla bir səs gəlirdi,
Bizlərə hər zaman ümid verirdi (3, 30).

Pyesdə haqqı əlindən alınan, öldürülən, öz isti ocağından didərgin Salınanı xilas etməyə qalxan, bu yolda hər an qurban getməyə hazır olan albay, onun silahdaşları, bütün məhmətçiklər, mücahidlər hansı məhəbbətlə təsvir və təqdim olunursa, insan qanına susamış, türk düşməni yunanlar eyni dərəcədə kin və nifrət hissi ilə qələmə alınmışlar. Onlar hiyləgər olduqları qədər də qorxaq, unuqan olduqları qədər də zalımdırlar. Yunan albay etiraf edir ki, ona ibtidai sınıfdən türkün düşmən olduğunu, türkə aman verməməyi öyrətmişlər. Odur ki, onun gözünü qan, ağılını intiqam hissi tutmuşdur:

Hər şeyi əzəcək və keçəcəyiz,
Daima qan tökü b, qan içəcəyiz (3, 19).

Əsərin müsbət məziyyətləri ilə yanaşı, onun sənətkarlıq baxımından kamil olduğunu, pyesi uğurlu hesab etmək üçün etibarlı ədəbi-bədii əsasların mövcudluğunu, xüsusən estetik, dramaturji cəhətdən yüksək tələblərə cavab Verdiyini iddia etmək mümkün deyil. Lakin əsərin realist üslubu, zaman-tarix-məkan müəyyənliyi, konkret adlar və xarakterik obrazları onun oxunaqlı olmasını şərtləndirir və pyesin dəyərini artırır. «Albay» pyesi gənclərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində əhəmiyyəti, milli-mənəvi dəyərlərə - ata-anaya, hörməti, sevgiyə sədaqəti təlqin, eyni zamanda, cəhaləti, köhnə, zərərli adət-ənənələri tənqid etmək baxımından bu gün də aktualdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslantürk Abdulla. Kıbrıs türkün gözüdür. «Azərbaycan» dergisi (Ankara), 1957, № 61, s.46
2. Nikpur Cabbarlı. Azərbaycan mühacirət poeziyası (icmallar və portretlər). Bakı: Elm və təhsil, 2014, 120 s.
3. Dağlı Abay. Albay. İstanbul, Yayıncımatbaası. 1975, 48 s.
4. Nikpur Cabbarlı. Abay Dağlının mühacirət dövrü yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2009, 68 s.
5. Nikpur Cabbarlı. Azərbaycan Muhaceret Edebiyatında Kuzey Kıbrıs olayları. Atatürk Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Erzurum, 2011, №45, s.83-88

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЬЕСЫ АБАЯ ДАГЛЫ «АЛБАЙ»

АБИД ТАХИРЛИ

РЕЗЮМЕ

Один из известных представителей азербайджанской эмиграционной литературы Абай Даглы опубликовал пьесу «Албай» (полное название произведения «родной сын Отчих земель – несокрушимый полковник»), повествующую о Кипрском движении 1975 года в Стамбуле и о его героях. В статье анализируются и оцениваются вопросы идейного содержания, актуальности и мастерства пьесы. Анализ произведения позволяет прийти к следующим основным научно-теоретическим выводам:

- поскольку проблема Кипра не решена и остается опасность для Турецкой Республики Северного Кипра, данная пьеса актуальна по сей день;
- произведение еще раз подтверждает мысль о том, что рано или поздно справедливость восторжествует, мучения и жестокость будут уничтожены;
- пьеса важна с точки зрения пропаганды любви к Родине, отражения героизма на пути к великим, вдохновенным целям, и в то же время критики старых, гнилых обычаев и традиций;
- произведение еще раз подтверждает активное участие азербайджанских мигрантов в социально-политической, литературной и культурной жизни Турции, которую они считали своей второй Родиной;
- пьеса «Албай» является одним из ценных источников исследований в области наследия миграции, включая творчество Абая Даглы.

Ключевые слова: Эмиграционная литература, драматургия, Абая Даглы, пьеса «Албай», Кипрское движение

IDEOLOGICAL-ARTISTIC FEATURES OF THE PLAY "ALBAY" BY ABAYDAGHLI

ABID TAHIRLI

SUMMARY

One of the well-known representatives of the Azerbaijani emigration literature, AbaiDaghly published the play "Albay" (the full name of the work is "the son of the Motherland - an indestructible colonel"), narrating about the Cyprus movement in 1975 in Istanbul and its heroes. The article analyzes and assesses questions of the ideological content, relevance and skill of the play. The analysis of the work allows you to come to the following basic scientific and theoretical conclusions:

- the Cyprus problem is not solved and there is a danger for the Turkish Republic of Northern Cyprus, the current play is still relevant;
- the work once again confirms the idea that sooner or later justice will triumph, torment and cruelty will be destroyed;
- the play is important for promoting love to Motherland, for reflecting heroism on the way to great, inspired goals, and at the same time for criticising old, rotten customs and traditions;
- the work once again confirms the active participation of Azerbaijani migrants in the socio-political, literary and cultural life of Turkey, which they considered their second homeland;
- The play "Albay" is one of the valuable sources of research in the field of migration heritage, including AbayDaghly's work.

Key words: Emigration literature, dramaturgy, AbayDaghli, play "Albay", Cypriot movement

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir. Qrant № EIF- KETPL-2-2015-1(25)-56/48/5